

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ БАНК-МОЛИЯ  
АКАДЕМИЯСИ**

*Қўлёзма ҳуқуқида*  
УДК: 6311:657.26(575.1)

**Очилов Илѐс Келдиѐрович**

**БОЗОР ШАРОИТИДА ИШЛАБ ЧИҚАРИШ  
ХАРАЖАТЛАРИНИ ҲИСОБГА ОЛИШ ВА АУДИТНИ  
ТАДБИҚ ҚИЛИШ МУАММОЛАРИ**

(Ўзбекистоннинг сўт ишлаб чиқариш ва қайта  
ишлаш тармоғи мисолида)

**Ихтисослик:** 08.00.08.-“Бухгалтерия ҳисоби,  
иқтисодий таҳлил ва аудит”

Иқтисод фанлари номзоди илмий  
даражасини олиш учун диссертация

**АВТОРЕФЕРАТИ**

Тошкент—1999

Диссертация Тошкент Молия институтининг “Бухгалтерия ҳисоби,  
назорат ва аудит” кафедрасида бажарилган

Илмий раҳбар: — иқтисод фанлари номзоди,  
доцент **Каримов А.А.**

Расмий оппонентлар: — иқтисод фанлари доктори,  
профессор **Жуманов А.М.**  
иқтисод фанлари номзоди  
**Ҳасанов Н.Ҳ.**

Ётақчи ташкилот: — Ўзбекистон Республикаси  
Молия вазирлиги


Ҳимоя Ўзбекистон Республикаси Банк-Молия академияси  
қошидаги К.005.25.01, рақамли Бирлашган ихтисослашган Кенгашнинг  
2000 йил 28 - сентябр соат “15<sup>00</sup>” да иқтисод фанлари  
номзоди илмий даражасини беришга бағишланган йиғилишида бўлиб  
утади.

Манзил: 700000, Тошкент шаҳри, Я.Колас кучаси,16.

Диссертация билан Ўзбекистон Республикаси Банк-Молия  
академияси кутубхонасида танишиш мумкин.

Автореферат 1999 йилнинг 27 - сентябр да тарқатилди.

Бирлашган ихтисослашган Кенгаш  
илмий котиби, и.ф.н., доцент

  
А.Усанов

ИНВ. №

## I. Ишнинг умумий тавсифи

Тадқиқот мавзусининг долзарблиги. Мустақил Ўзбекистон иқтисодиётини таркибий ўзгартириш сиёсатида қишлоқ хўжалиги етакчи урин тутади. Бу борада улкан имкониятларга эга бўлган қишлоқ хўжалиги аҳолини озиқ-овқат маҳсулотлари, саноатни эса, ҳам ашё билан таъминлайди. Шунингдек, мамлакат аҳолисининг аксарият қисми мазкур соҳада меҳнат қилишини қайд ҳам этиш ўринлидир.

Президентимиз И.А. Каримов таъкидлаганларидек: “Бу соҳада биринчи галдаги асосий вазифа — мулкдорлар синфини шакллантириш масаласини тубдан ҳал этиш лозим. Бошқача айтадиган бўлсак, биз ўз олдимизга қўйган мақсадни — хусусий мулкчилик етакчи ўринда турадиган кўп укладли иқтисодиётни барпо этиш мақсадини амалга оширишимиз керак”<sup>1</sup>.

Аграр соҳада иқтисодий ислоҳотларни босқичма-босқич амалга ошириш жараёни жаҳон ҳамжамияти тажрибалари асосида, республикамизнинг миллий хусусиятларини инобатга олган ҳолда, қишлоқ хўжалигини ривожлантириш моделини яратиш, турли хил мулкчилик ва хўжалик шаклларида фаолият юритаётган фермер, хусусий, жамоа, ижара, ширкатларда бухгалтерия ҳисоби, иқтисодий таҳлил ҳамда молиявий назоратнинг муҳим таркибий қисми бўлган аудитни ташкил этиш ва такомиллаштириш вазифасини долзарб қилиб қўймоқда.

Тадқиқотлар шунини кўрсатадики, 1996 йилда қишлоқ хўжалигидаги 831 та чорвачилик хўжалигидан 355 таси 230,1 млн. сўм зарар билан, 1997 йилда эса, 831 та чорвачилик хўжаликларидан 138 таси 100,4 млн. сўм, 1998 йилда эса 59 таси 22,1 млн. сўм зарар билан молня хўжалик фаолиятларини яқунлаган<sup>2</sup>. Бунинг асосий сабаблари бўлиб, ушбу хўжаликларда иқтисодий муносабатлар, қолаверса ташкил қилинган ҳисоб-китоб ишларининг давр талабига жавоб бермаслиги олинадиган даромадлар харажатларни қопламаслиги, шунингдек, ортиқча сарф-харажатларни камайтириш чора-тадбирларини амалга оширилмаганлиги, маҳсулотларни ишлаб чиқариш ва сотишдаги ички имкониятлар тула равишда ҳисобга олинмаётганлигини кўрсатади.

Шунини таъкидлаш жоизки, кўп укладли иқтисодиётни шакллантириш жараёни ўзининг мантиқий яқунга етказилмаганлиги, мулк шаклларининг назарий ва амалий жиҳатлари етарлича ёритиб берилмаганлиги, харажатларнинг таркиби ва молиявий натижаларни шакллантирилиш бўйича тизим корхоналари хусусиятларини ўзида акс эттирувчи меъёрий ҳужжатлар ишлаб чиқиш талаб даражасида эмаслиги, бу соҳада ҳали илмий тадқиқотлар олиб борилиши лозимлигини кўрсатмоқда. Айниқса, чорвачилик тармоғининг ҳисоб-

<sup>1</sup> Каримов И.А. “Ўзбекистон XXI асрга интилоқда”. — Т.: Ўзбекистон, 1999, 32-бет.

<sup>2</sup> Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлигининг ҳисоботи.

китобларидаги камчиликларни эътироф этиб, Президентимиз И.А.Каримов “Кейинги пайтларда чорва моллари камайиб кетмоқда. Афсуски бунга ҳисоб-китобларнинг мукаммал эмаслиги сабаб бўлмоқда. Уларда хусусийлашган фермалар, аҳоли қўлига утган моллар ҳисобга олинмаяпти”<sup>1</sup> деб таъкидлаб, яна бир марта, бу соҳада ҳисоб-китобни такомиллаштириш вазифасини белгилаб қўйди.

Сут ишлаб чиқариш ва уни қайта ишлаш корхоналарида бухгалтерия ҳисоби ва аудитнинг ҳозирги ҳолати бошқариш тизимини аниқ, тўлақонли ахборотлар билан таъминлаш имкониятига эга эмас. Бугунги кундаги энг асосий йўналишлардан бири ишлаб чиқариш харажатлари, корхонанинг умумий харажатлари ҳисобини юритиш, маҳсулотлар таннархини ҳисоблаш, баҳо белгилаш ҳамда аудиторлик назоратини амалга ошириш мақсадида бухгалтерия ҳисобини қонуний асослари негизида, бухгалтерия ҳисобининг миллий андозаларига мос келадиган янги ҳисоб тизимини яратиш лозим. Юқоридаги муаммолар илмий тадқиқот мавзусининг долзарблигини белгилайди.

**Мавзунинг урганилганлик даражаси.** Ишлаб чиқариш харажатлари ҳисоби ва назоратини ташкил қилиш, уларни такомиллаштириш масалалари чет эл иқтисодчи олимлари Р.Дож, Э.Касл, Р.Мюллендроп, П.Фридман, Дж.Фостер, Ч. Хоренгрэн, Р.Энтони, Дж.Рис, МДХ иқтисодчи олимлари А.Аксененко, И.Бельый, И.Белебеха, Ю.Данилевский, И.Ламыкин, С.Николаева, М.Пизенгольц, В.Смирнов, шунингдек, республикамиз соҳа олимлари Э.Гадоев, А.Жуманов, Н.Жўрасев, Т.Жўраев, А.Иброҳимов, Ю.Иткин, С.Қодирхонов, Д.Қудбиев, А.Каримов, Ҳ.Мусаев, А.Ризоқулов, Н.Санаев, А.Сотибоддиев, М.Тулахўжаева, С.Йўлдошев, Б.Ҳасанов, Н.Ҳасанов ва бошқаларни ишларида кенг урин олган. Лекин бозор шароити сутни ишлаб чиқариш ва қайта ишлашга ихтисослашган фермер, деҳқон ва жамоа хўжаликларида, ҳисоб-китоб ишларини доимий такомиллаштириб боришни тақозо қилмоқда. Янги шароит сутни ишлаб чиқариш ва уни қайта ишлаш тармоғида ишлаб чиқариш харажатлари ҳисоби ва назоратининг янги муаммоларини келтириб чиқарди. Ушбу муаммолар албатта ҳисоб ва назоратнинг замонавий услубларини ишлаб чиқиш ва амалиётга тадбиқ қилиш орқали ўз ечимини топади. Бозор шароитида барча меҳнат, молиявий ресурсларидан самарали фойдаланиши натижада корхона кўпроқ фойда олиши имкониятларини яратиш зарурлигини тақозо қилмоқда.

**Тадқиқотнинг мақсади ва вазифалари.** Тадқиқотнинг мақсади қишлоқ хўжалиги тизимидаги сутни ишлаб чиқариш ва унга қайта ишлов бериш фаолияти билан шуғулланаётган турли мулк шаклидаги хўжалик субъектларининг молия-хўжалик фаолиятида харажатларни тутган ўрни ва таъсирини аниқлаш, шунингдек, ишлаб чиқариш харажатларини туркумлашни, ишлаб чиқариш харажатлари ҳисоби бўйича амалдаги

<sup>1</sup> Каримов И.А. “Янгича фикрлаш ва ишлаш — давр талаби”. — Т.: Ўзбекистон, 1997, 329-бет

ҳужжатларни, маҳсулот таннархини ҳисоблаш усулларини такомиллаштириш ҳамда тармоқ хусусиятини инобатга олган ҳолда аудит услубиётини тадбиқ қилиш буйича тавсиялар бериш.

Қуйилган мақсадга эришиш учун қуйидаги вазифаларни бажариш кузда тутилди:

— бозор шароитида сутни ишлаб чиқариш ва қайта ишлаш тармоғида ишлаб чиқариш харажатлари ҳисоби ва назоратнинг услубий жиҳатларини асослаш;

— сутни ишлаб чиқариш ва қайта ишлашдаги харажатларни турли белгиларига қараб туркумлаш ва уни такомиллаштириш;

— сутни ишлаб чиқариш ва қайта ишлаш корхоналарида ишлаб чиқариш харажатлари ҳисоб сиёсатини юритиш буйича тавсиялар бериш;

— мулкчиликнинг турли шаклларидаги сут ишлаб чиқариш ҳужжаликларида бухгалтерия ҳисобини ташкил этиш буйича тавсиялар бериш;

— сутни ишлаб чиқарувчи ва қайта ишловчи ҳужжаликларда ишлаб чиқариш харажатларини ҳужжатлаштириш ва ҳисоб регистрларни такомиллаштириш;

— сутни ишлаб чиқариш ва қайта ишлаш корхоналарида ишлаб чиқариш харажатларининг янги калькуляция моддаларини ишлаб чиқиш;

— маҳсулотлар таннархини аниқлашнинг такомиллашган усулини таклиф этиш;

— ишлаб чиқариш харажатларини аудит қилиш услубини тавсия қилиш.

Тадқиқотнинг предмети бўлиб — Қишлоқ ҳужалиги тизимидаги турли мулкчиликка асосланган сутни ишлаб чиқариш ва қайта ишлаш корхоналаридаги харажатларни меъёрий ҳужжатларга асосан расмийлаштириш, уларни туркумлаш, ҳисобга олиш, маҳсулот таннархини калькуляция қилиш усулларини ишлаб чиқиш, аудитининг усулларини белгилаш ва амалиётга тадбиқ қилиш ҳисобланади.

Тадқиқот объекти бўлиб, Республикамиздаги сутни ишлаб чиқаришга ихтисослашган чорвачилик ҳужаликлари, жумладан Тошлоқ, Чиноз, Паркент, Жомбой туманларидаги сутни ишлаб чиқарувчи ва қайта ишловчи фермер, хусусий, жамоа ҳужаликлари, Тошкент сут ҳиссадорлик жамияти ҳисобланади. Ишда шунингдек, Қишлоқ ва сув ҳужалиги вазирлиги ҳамда Республика деҳқон ва фермерлар уюшмасининг сут ишлаб чиқарувчи ва қайта ишловчи ҳужаликларининг маълумотларидан фойдаланилди.

Тадқиқотнинг назарий ва услубий асоси бўлиб, Ўзбекистон Республикасининг қонунлари, Президент фармонлари, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари, бозор иқтисодиётга утиш шароитида ҳисоб сиёсати ва назоратига оид меъёрий ҳужжатлар, иқтисодчи олимларнинг илмий-тадқиқот ишлари

ҳисобланади. Тадқиқотни ўтказишда ўрганилаётган иқтисодий жараёнлар узаро боғлиқликда, узғаришда ва ривожланишда деб қаралади. Иزلаниш натижалари бўйича хулосалар курсаткичларни солиштириш, гуруҳлаш, таққослаш орқали амалга оширилди.

Диссертациядаги илмий янгилик. Тадқиқотнинг илмий янгилиги шундан иборатки, чорвачилик соҳасида сутни ишлаб чиқариш ва қайта ишлаш корхоналарининг харажатлари янги тартибда туркумланиб, ишлаб чиқариш харажатларини ҳужжатларда расмийлаштириш, маҳсулот таннархини ҳисоблаш ҳамда харажатлар калькуляция моддалари такомиллаштирилди. Шунингдек, назоратнинг таркибий қисми бўлган аудитни ўтказиш бўйича таклиф ва тавсиялар берилди. Тадқиқот якунида назарий ва амалий тажрибадаги ўрганилган ҳолда кўйидаги натижаларга эришилди:

— сутни ишлаб чиқариш ва қайта ишлаш корхоналарининг фаолиятида ишлаб чиқариш харажатларини тутган ўрни ва таъсири илмий-назарий жиҳатдан асосланди;

— сутни ишлаб чиқариш тармоғидаги турли мулкка асосланган корхоналарда харажатлар ҳисоб сиёсати бўйича таклифлар берилди;

— сутни ишлаб чиқариш ва қайта ишлашдаги харажатлар турли белгиларига қараб туркумланиб, уни такомиллаштириш бўйича тавсиялар берилди;

— сутни ишлаб чиқарувчи ва қайта ишловчи корхоналарда ишлаб чиқариш харажатларини ҳужжатлаштириш ва ҳисоб регистрларини такомиллаштириш бўйича тавсиялар ишлаб чиқилди;

— сутни ишлаб чиқарувчи ва қайта ишловчи корхоналар хусусиятидан келиб чиқиб, ишлаб чиқариш харажатлари калькуляциясининг янги моддалари ишлаб чиқилди;

— маҳсулотлар таннархини аниқлашнинг такомиллашган усули тавсия қилинди;

— ишлаб чиқариш харажатлари таҳлил қилиниб мавжуд ички имкониятлар аниқланди, ресурслардан самарали фойдаланиш бўйича тавсиялар берилди;

— сутни қайта ишлаш жараёнининг самарадорлигини аниқлаш мақсадида фермерлараро мини-завадлар ташкил қилиш ва уларда ҳисоб юритиш бўйича тавсиялар берилди;

— тармоқда назоратнинг янги тури бўлган аудитни ташкил этишдаги муаммолар аниқланиб, уларни бартараф қилиш йуллари белгиланди;

— ишлаб чиқариш харажатларини аудит қилишнинг такомиллашган услуби тавсия қилиниб, амалиётга тадбиқ қилиш бўйича таклифлар ишлаб чиқилди.

Тадқиқотнинг назарий ва амалий аҳамияти. Илмий тадқиқот натижалари назарий ва амалий аҳамияга эга. Диссертациядаги таклифлар ва тавсиялар амалиётга жорий этилса, сутни ишлаб чиқарувчи ва қайта ишловчи тармоқ корхоналарининг харажатларини камайтирилишига, ҳисобга олиниши ва назорат қилинишини яхшилашга олиб келади. Харажатларни ҳисобга олишда бошланғич ҳужжатлар,

ҳисоб регистрларини такомиллаштириш, ишлаб чиқариш харажатларини янги Низомга мувофиқ юритиш имкониятини беради. Илмий тавсиялар харажатларни самарали бошқариш, ишлаб чиқариладиган маҳсулотларни бозордаги рақобатбардошлигини аниқлаш, янги шароитда ҳисоб ва солиқ сиёсати талабларига қаратилган. Диссертациядаги маҳсулот таннархини калькуляция қилишга, назоратини такомиллаштиришга қаратилган тавсиялар бошқарув қарорларининг ўз вақтида тўғри қабул қилинишини таъминлайди, хужалик субъектлари томонидан бизнес режани ишончли маълумотларга асосан тузиш имконини беради. Харажатларнинг аудиторлик назорати орқали сутви ишлаб чиқариш ва қайта ишлаш корхоналарида мавжуд моддий, молиявий ва меҳнат ресурслари самарали фойдаланилади.

**Тадқиқот натижаларининг синовдан ўтказилиши ва амалиётга тадбиқ қилиниши.** Ишлаб чиқариш харажатлари ҳисоби ва аудитини такомиллаштиришга қаратилган тадқиқот натижалари Тошкент Молия институти, Тошкент Давлат Университетида 1995-1999 йилларда бўлиб ўтган анжуманларда муҳокама қилинди ва маъқулланди. Булар қуйидагиларда ўз аксини топган: “Бозор иқтисодиёти шароитида республика солиқ тизими ва бухгалтерия ҳисоби муаммолари” (1995 йил 22 декабрь), “Мустақиллик йилларида бухгалтерия ҳисоби” (1998 йил 15 июнь), “Ёш олимлар ва талабаларнинг 2-Республика илмий анжумани” (1996 йил 25-27 апрель); “Ёш олимлар ва иқтидорли талабаларнинг 3-Республика илмий анжумани” (1997 йил 28-29 март).

Тадқиқот натижалари бўйича тавсиялар Ўзбекистон Республикаси қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги ва Республика деҳқон ва фермерлар уюшмасига қарашли корхоналар ва хужалиқларда қўллаш учун берилди (маълумотномалар мавжуд).

**Тадқиқот мавзуси бўйича чоп қилинган ишлар.** Илмий изланиш натижаларини ифодаловчи 6 та иш чоп этилган. Уларнинг аниқ рўйхати ушбу авторефератнинг охирида келтирилган.

**Диссертациянинг таркиби.** Диссертация кириш, уч боб, хулоса, фойдаланилган адабиётлар рўйхати ва иловалардан иборат. Ишнинг таркиби унинг мақсади, вазифалари ва йўналишларини ақс эттиради.

**Кириш қисмида** — мавзунинг долзарблиги, урганганлик даражаси илмий асосланиб, ишнинг мақсади ва вазифалари, тадқиқот предмети ва объекти, илмий янгилиги, назарий ва амалий аҳамияти ёритилган.

**Биринчи бобда** — сут ишлаб чиқариш ва қайта ишлаш тармоғининг ҳозирги ҳолати таҳлил қилиниб, уни ривожлантириш истиқболлари, бухгалтерия ҳисоби миллий андозалари талаб даражасида харажатлар ҳамда маҳсулотлар таннархини калькуляция қилиш юзасидан ҳисоб сиёсатининг асослари, ишлаб чиқариш харажатларини туркумлашнинг назарий ва услубий жиҳатлари ишлаб чиқилган.

**Иккинчи бобда** — ишлаб чиқариш харажатлари ҳисобининг ҳозирги ҳолати таҳлил қилиниб, ҳозирги давр талабига мос равишда сут ишлаб

чиқариш ва уни қайта ишлаш харажатларини калькуляция қилиш, маҳсулот таннархини аниқлаш усуллари ҳамда ишлаб чиқариш харажатлари ҳисобини такомиллаштириш юзасидан бир қанча таклифлар асослаб берилган.

**Учинчи бобда** — сут ишлаб чиқарувчи ва қайта ишловчи корхоналарда назоратнинг янги тури бўлган аудитнинг назарий ва услубий асослари ҳамда ушбу корхоналарда ишлаб чиқариш харажатлари аудитини амалиётга тадбиқ қилиш бўйича таклифлар ишлаб чиқилган.

**Хулоса қисмида** — бажарилган илмий тадқиқот натижалари бўйича хулоса қилиниб, сут ишлаб чиқариш ва қайта ишлаш корхоналарида ишлаб чиқариш харажатлари ҳисобини такомиллаштириш ва аудитни тадбиқ қилиш юзасидан аниқ таклиф ва тавсиялар берилган.

## II. Ишнинг асосий мазмуни

Республикада иқтисодий ислохотларни ривожлантиришнинг асосий мақсади ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш орқали халқимизнинг моддий ва маънавий фаровонлигини оширишдан иборат. Бугунги кунда аҳолини сифатли озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлаш долзарб муаммолардан биридир. Ушбу масаланинг муҳимлигини эътироф этиб юртбошимиз И.А. Каримов “Аҳолни озиқ-овқат билан узлуксиз таъминлаш иқтисодни барқарорлаштиришнинг муҳим бўғинига айланиб бормоқда. ... чинакам иқтисодий мустақилликка эришиш республикада озиқ-овқат муаммосини тубдан ҳал қилиш талаб этилади” — деб таъкидлаган эдилар<sup>1</sup>.

Чорвачилик тармоғидаги қорамолчилик фермаларини хусусийлаштириш, фермер хўжаликлари ҳамда деҳқон хўжалиklarини ташкил қилиш маҳсулот етиштиришни кўпайтириш ва мамлакат аҳолисини қишлоқ хўжалиги маҳсулотларига бўлган эҳтиёжини тулиқ таъминлашдаги қўйилган муҳим қадам бўлди. Расмий маълумотларни таҳлил қилиш шунинг курсатадики, 1998 йилда Ўзбекистон Республикаси аҳолисининг сони 23867,4 минг кишини ташкил қилган, уларни табиий меъёрлар бўйича 1 йилда сут ва сут маҳсулотларига бўлган талабини қондириш учун 8636 минг тонна сут ишлаб чиқариш зарур бўлди. Ҳақиқатда эса йилига ўртача 3494,9 минг тонна сут ишлаб чиқарилиб, қолган эҳтиёж сут маҳсулотларини импорт қилиш эвазига қондирилган.

Чорвачиликнинг қорамолчилик соҳасида ҳам ечимини кутаётган муаммолар мавжуд. Сут йўналишидаги чорва моллари бош сонининг камайиши, озиқлантириш қондаларига тулиқ риоя қилинмаслик чорва маҳсулдорлигининг пасайишига сабаб бўлмоқда. Чорва фермаларини хусусийлаштиришга утилган, яъни 1993 йилга нисбатан 1998 йилда йирик шохли қора молларнинг умумий бош сони сезиларли даражада камайган. Шу жумладан, жамоа, ширкат ва хусусийлашган фермаларда 58,1 фоизга камайган. Деҳқон хўжалиklarида 1998 йилда

<sup>1</sup> Каримов И.А. “Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир”. — Т.: Ўзбекистон, 1996, 189-бет

1993 йилга нисбатан қорамоллар бош сони 20,9 фоизга купайган. Фермер хўжаликларда ҳам 181,3 фоизга купайгани маълум. Бу албатта деҳқон ва фермерларнинг сут ишлаб чиқаришда муҳим ўрин тутганини билдиради.

Сут ишлаб чиқариш тармоғидаги асосий омиллардан бири соғин сигирлар бош сони ҳисобланади. Агар Ўзбекистон Республикасидаги барча турдаги хўжаликларда 1998 йилда 1993 йилга нисбатан ушбу кўрсаткич 3,2 фоизга купайган бўлса, жамоа, ширкат ва хусусийлашган фермаларда ушбу даврда 48,8 фоизга камайган. Ваҳоланки деҳқон хўжаликларида эса сигирлар бош сони 1998 йилда 1993 йилга нисбатан 12,9 фоизга купайган. Фермер хўжаликларида 1998 йилда 1993 йилга нисбатан соғин сигирлар бош сони 168,0 фоизга купайган. Бу рақамлардан шундай хулоса қилиш мумкинки, чорвачилик соҳасида хўжалик юритувчиларнинг аксарияти деҳқон хўжаликлари ва фермер хўжаликларидир. Ушбу хўжаликларда бухгалтерия ҳисобини, шу жумладан ишлаб чиқариш харажатлари ҳисоби ва маҳсулотлар таннархини аниқлашнинг бозор талабларига мослаштирилиши ўта долзарб масалалардан ҳисобланади. Чорвачилик соҳасида ўрта ва кичик тадбиркорликни ривожлантириш ушбу хўжаликларда янги шароитда ҳисоб сиёсатини юритишни тақозо этади.

Тадқиқотлар шуни кўрсатадики, бугунги кунда фермер ҳамда деҳқон хўжаликларида ишлаб чиқариш харажатларини ҳисобга олишда ўз ечимини кутаётган маълум муаммолар мавжуд бўлиб, корхоналар ва хўжаликларда содир бўлаётган барча харажатлар тулиқ ҳисобга олинмаяпти, уларни ҳужжатлаштиришда ҳам маълум чалкашликларга йўл қўйилмоқда. Натижада маҳсулот таннархи ошиб, ундан олинаётган фойда эса пасаймоқда. Бу ўз навбатида корхоналарнинг ривожланишига, бюджетга туланиши керак бўлган солиқ орқали давлат газнасига салбий таъсир этмоқда. Ўрта ва кичик бизнесда фаолият кўрсатаётганлар учун ҳисоб сиёсати уларни тадбиркорлик билан шуғулланишга ундаши керак. Шунингдек, ҳисоб ишларини мустақил юритаётган хусусий тадбиркорлар учун қулай, шу билан бирга мукамал ҳисоб шакли зарур.

Сутни ишлаб чиқариш ва қайта ишлашга мўлжалланган хўжаликларда ишлаб чиқариш харажатларини ҳисобга олиш ва маҳсулот таннархини аниқлаш тартиби жорий қилинаётган бухгалтерия ҳисобининг миллий андозаларига мос келиши керак. Бунда корхоналар ишлаб чиқариш харажатлари ва маҳсулот таннархини аниқлашда ҳисоб сиёсатининг муқобиллик тамойилидан фойдаланиши харажатлар тўғрисидаги маълумотларни олиш самарадорлигини оширади. Бу тамойилни ҳаётга тадбиқ этиш учун “Харажатларни ҳисобга олиш ва маҳсулот таннархини аниқлаш усуллари” деб номланган бухгалтерия ҳисобининг миллий андозасини ишлаб чиқиш ва амалиётга жорий этиш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз. Шу қаторда тадқиқот натижаларига асосланиб, сутни ишлаб чиқариш ва қайта ишлаш корхоналарида бозор

иқтисоди талабларига мос келадиган ҳисоб сиёсатини юритиш буйича таклифлар берилди.

Бозор иқтисодиёти шароитида бухгалтерия ҳисоби хўжалик юритаётган субъектларнинг молиявий, моддий ва меҳнат ресурсларининг ҳолати, тадбиркорлик натижасидаги харажатлари, маҳсулот сотишдан олиннадиган даромадларни вақтида аниқлаб бериши керак. Бу ўз навбатида бухгалтерия ҳисоби ахборотларини тулақонлилиги, ўз вақтида истеъмолчиларга етказилишига бевосита боғлиқдир. Харажатлар ҳисоби корхона, фермер ва деҳқон хўжалиklarини бошқаришнинг муҳим воситаси ҳисобланади. Ишлаб чиқариш харажатларининг аҳамияти кичик бизнесга асосланган сут ишлаб чиқариш ва қайта ишлаш корхоналарида кундан-кун ошиб бормоқда. Корхона рентабеллилик даражасини ошириш харажатларни туғри ҳисобга олиб борилиши ва уларнинг назоратига бевосита боғлиқдир. Буни туғри ташкил қилиш мақсадида сут ишлаб чиқариш тармоғининг ўзига хос хусусиятини ҳисобга олиб “Ишлаб чиқариш харажатлари ва молиявий натижалар ҳисоби” буйича меъерий ҳужжатлар доирасида услубий қўлланма ишлаб чиқилиши таклиф этилган.

Харажатлар ҳисобини такомиллаштириш, маҳсулот таннархини туғри аниқлаш, харажатлар таркибини замон талаблари асосида туркумлашни тақозо этади. Ўзбекистон Республика Вазирлар Маҳкамаси томонидан “Маҳсулотларни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатлари таркиби ҳамда молиявий натижаларини шаклланиши туғрисида”ги Низомнинг қабул қилиниши ушбу муаммонинг ҳал қилинишида ижобий силжишлардан бўлди. Аммо мазкур ҳукумат ҳужжатида харажатлар таркиби умумий тарзда берилган. Тармоқ корхоналарининг хусусиятлари тулиқ инобатга олинмаган. Шунинг учун диссертацияда меъерий ҳужжатларга асосланиб сут ишлаб чиқариш ва қайта ишлаш хўжалиklarида харажатларнинг туркумланиши ишлаб чиқилди. Харажатларни туркумлашда аввало эгилувчанлик тамойилига кўпроқ эътиборни қаратиш ва унга таъсир этувчи омилларини аниқлаб олиш таклиф этилди. Бу омилларни қуйидаги тўртта гуруҳга бўлиш таъкидланган: корхонанинг бажарадиган мақсади ва вазифаси; ишлаб чиқариш қувватларидан фойдаланишидаги даражаси; хўжалик юритувчи субъектнинг ташкилий тузилиши, ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларнинг турлари ва таркибига боғлиқлиги кўрсатилади. Бунинг натижасида маҳсулот таннархини тулиқ аниқлаш ва ҳисобга олиш анча осонлашади, корхоналар фаолиятни бошқариш такомиллашади.

Тадқиқотчи ишлаб чиқариш харажатлари ҳисобини такомиллаштириш мақсадида мавжуд назарий, ҳуқуқий, услубий манбаларни чуқур ўрганиб ва уларга ўз муносабатини билдиради. Натижада бухгалтерия ҳисобида иқтисодий ҳодисаларни аниқ эътиришда умумий мезоннинг йўқлигига иқрор бўлиб, корхонанинг фаолиятидаги жараёнлар доимий ўзгаришга боғлиқ эканлиги улар узлуқсиз кузатилиши, ўлчаниши ва тулиқ расмийлаштириш шарт деган хулосага келади. Бухгалтерия ҳисобининг самарадорлиги дастлабки

ахборотларнинг вақтида ва тулиқ ҳужжатлаштирилишига боғлиқ. Корхоналарда сарф-харажатлар тулиқ ва тўғри расмийлаштирилмас экан маҳсулотнинг ҳақиқий таннархини билиб бўлмайди, молиявий натижа ҳам аниқлаб бўлмайди. Ҳозирги кунда фермер хўжаликлари, айниқса, нодавлат мулкига асосланган хўжаликларда ишлаб чиқариш харажатларини ҳисобга олувчи бошланғич ҳужжатларда маълум камчиликлар мавжуд, уларнинг шакли ва мазмуни ҳам турлича. Тадқиқотчи ушбу муаммоларни ижобий ҳал қилиш мақсадида маълум таклифларни беради. Жумладан, чорвачилик харажатларининг асосини ташкил қилувчи ем-хашак сарфлаш бўйича тузиладиган “Озуқа тарқатиш ведемости” да нафақат сарфланган ем-хашак озуқа бирлигини ёки турини кўрсатиш, балким дағал ва ширали озуқаларнинг турини, миқдорини, баҳосини ва қийматини кўрсатишни мақсадга мувофиқ деб ҳисоблайди ва ҳужжатнинг такомиллашган шаклини тавсия қилади. Бундай таклифлар харажатларни ойма-ой назорат қилувчи ҳисоб регистрига ҳам таълуқлидир. Тадқиқотчи харажатлар ҳисоби ва назоратини такомиллаштириш мақсадида, “Чорвачилик харажатларини ҳисобга олиш китоби”нинг мукамаллашган шаклини таклиф қилади. Ушбу ҳужжатга асосан корхона ходимлари харажатлар тўғрисида узлуксиз маълумотларга эга бўладилар. Шунингдек ишлаб чиқариш харажатларини ҳужжатлаштиришдаги “Ассөий воситаларга амортизация ҳисоблаш варақаси” бухгалтерия ҳисоби миллий андозалари талабига мувофиқ равишда такомиллаштирилиб, унда амортизация ҳисоблаш усулларини танланган ҳолда эскириш ҳисоблаб, харажат объектларига олиб бориш имкониятини беради. Диссертацияда харажатлар тўғрисидаги маълумотларнинг дастлабки ҳужжатларда акс эттирилиши, умумлаштирилиши ва ахборот истеъмолчиларининг таркиби келтирилган (1-цизма).

Тадқиқот ишида тавсия қилинган ушбу тизим ишлаб чиқариш харажатларини дастлабки ҳужжатлаштириш, бухгалтерия ҳисоби регистрларида умумлаштириш ва молиявий ҳисоботда акс эттириш имкониятини беради. Диссертацияда сут ишлаб чиқаришга ихтисослашган хўжаликларда харажатларни даврий ҳисобга олиш ва уларни бошқаришни такомиллаштиришга қаратилган таклифлар берилган. Маълумки корхоналарнинг амалиётида харажатлар фақат йил бўйича умумлашган ҳолда ҳисобга олиб келинмоқда. Бу эса харажатларнинг келиб чиқиш вақти бўйича бошқаришга имконият бერмайди. Тадқиқот натижасида ҳисоб тизимидаги сўнгги ўзгаришлар ва андозалар эътиборга олиниб харажатларни ҳужжатлаштириш ва ҳисобга олиш такомиллаштирилган. Бу ўз навбатида корхоналар курсаткичларини даврий баҳолаш назорат қилиш ва бошқариш имконини беради.

Диссертацияда ишлаб чиқариш харажатларини миллий ҳисоб андозаларига мувофиқлаштириш масалаларига алоҳида аҳамият



1-чизма. Ҳисоб маълумотларидан фойдаланувчилар

берилган.

Харажатлар ҳисобини такомиллаштиришда қабул қилинган маҳсулот ишлаб чиқариш ва сотиш харажатлари таркибн ҳамда молиявий натижаларнинг шаклланиши тартиби туғрисидаги Низом асосида сут ишлаб чиқариш ва қайта ишлаш корхоналарининг ишлаб чиқариш харажат элементлари қуйидаги гуруҳга бўлинади:

— ишлаб чиқаришга боғлиқ моддий харажатлар (озуқа ва ем-хашак харажатлари);

— ишлаб чиқаришга боғлиқ меҳнат ҳақи харажатлари;

— асосий воситалар ва номоддий активлар амортизация харажатлари;

— ишлаб чиқаришга боғлиқ иш ва хизмат харажатлари;

— бошқа ишлаб чиқариш харажатлари.

Тадқиқотчи материал харажатларни ҳисобга олишнинг миллий бухгалтерия ҳисоби андозаларида кўзда тутилган усулларини хужаликларда қўллашнинг иқтисодий самарасини таҳлил этиб, уларни сарфлашда ўртача таннарх усулини қўллашни мақсадга мувофиқ деб ҳисоблайди.

Меҳнат ҳақи ва ижтимоий суғурта харажатларини ҳисобга олишда қўшилган қиймат сифатида жонли меҳнатни ишлаб чиқаришнинг самарасига мувофиқ, яъни харажатлар сарфи ва маҳсулот чиқишининг наф етказиш даражаларига қараб қўшимча туловларни амалга ошириш йўллари тавсия этилади.

Асосий воситаларга амортизация ҳисоблашдаги мавжуд муаммолар аниқланиб, уларни бартараф қилиш мақсадида:

— баланс қийматдан тенг улушларда амортизация ҳисоблаш;

— бажарган иш ҳажмига қараб амортизация ҳисоблаш;

— қолдиқ қийматни икки карра камайтириш усулда амортизация ҳисоблаш;

— кумулятив усулларда амортизация ҳисоблашнинг иқтисодий самара беришига қараб танлаш тавсия қилинган.

Деҳқон ва фермер хужаликларида технологик жараён учун иш ва хизматларнинг кўпчилиги четдан бажарилишини инобатга олиб, ушбу харажат элементини алоҳида ҳисобга олиш мақсадга мувофиқлиги таъкидланган.

Тадқиқотчининг маҳсулот таннархини аниқлашга қаратилган илмий тавсияларидан бири чорва бўйича асосий маҳсулот булган сут ва бир бош бузоқ таннархини бозор баҳоларини ҳисобга олган ҳолда аниқлашдир. Бунда соғиб олинган 1 ц. сут ва бир бош бузоқнинг бозор баҳоларидаги қиймати белгиланади ва чорвачилик бўйича жами харажатлар, уларнинг салмоқ даражалари бўйича ҳисоблаб чиқилади. Бунда қўшимча маҳсулотларни қиймати умумий харажатлар таркибидан чегирилади. Натжида маҳсулот таннархини бозор баҳоларидаги узгарिशларини ҳисобга олган ҳолда аниқроқ ҳисобланади (1-жадвал).

## Маҳсулот таннархини бозор баҳосига мувофиқ аниқлаш тартиби

	Маҳсулотлар номи	Ишлаб чиқарилган маҳсулот миқдори	Бир бирлигининг ўртача бозор баҳоси, сўм	Бозор баҳосининг жами қўйимдаги салмоғи, %	Маҳсулотларнинг умумий таннарихи, сўм	Маҳсулот бирлигининг таннарихи, сўм
1	Сут	850 ц	6000	42,8	454964	535,2
2	Бузоқ	80 бош	8000	57,2	608036	7600,4
3	Жами		14000	100	1063000	-

Маҳсулотларнинг бозор баҳоси унинг таннархини белгилловчи асосий омил бўлиб ҳисобланади. Ваҳоланки, режали иқтисод даврида маҳсулот таннарихи уларнинг баҳосини белгилашга асос сифатида қаралар эди.

Диссертацияда сутни ишлаб чиқариш жараёнидаги харажатларнинг ҳисобини такомиллаштириш юзасидан бозор шароитини инобатга олган ҳолда ҳар бир ҳужалик юритувчи субъектлар харажат моддалари ишлаб чиқилган бўлиб, уни қуйидаги моддалар бўйича ҳисобини юритиш тавсия этилган.

1. Ишлаб чиқаришга боғлиқ булган моддий харажатлар:

а) сотиб олинган ем-хашак ва концентратлар;

б) узида етиштирилган ва қайта ишланган ем-хашак ҳамда концентратлар.

в) бошқа моддий харажатлар.

2. Ишлаб чиқаришга боғлиқ булган меҳнат ҳақи харажатлари:

а) доимий ишчиларнинг меҳнат ҳақи харажатлари;

б) мавсумий ёлланма ишчиларнинг меҳнат ҳақи харажатлари;

в) қўшимча меҳнат ҳақи харажати.

3. Ижтимоий суғурта ва ижтимоий таъминот фондларига ажратмалар.

4. Асосий воситалардан фойдаланиш харажатлари:

а) амортизация;

б) таъмирлаш харажатлари;

в) ёнилғи-мойлаш харажатлари;

г) мулк солиғи;

5. Чорва молларини даволаш ва ҳимоя қилиш билан боғлиқ харажатлар.

6. Номоддий активларни амортизацияси.

7. Суғурта харажатлари.

8. Четдан бажарилган иш ва хизмат харажатлари (экиш, уриш,

йиғиш, транспорт харажатлари).

9. Умум ишлаб чиқариш харажатлари.

10. Бошқа ишлаб чиқариш харажатлар.

Ишлаб чиқариш харажатларини юқоридаги моддалар буйича ҳисобга олиб бориш маҳсулот таннархи назоратини кучайтиришга олиб келади. Қайта ишловчи хужаликларда сотиб олинган сутта, унинг сифат курсаткичларига қараб нарх белгилаш мақсадга мувофиқдир. Бунда сутнинг сифат белгиларини ифодаловчи курсаткичлари, яъни сутнинг тозаллиги, кислоталилиги, редуктазлиги, зичлиги, ёғлилик даражаси асос қилиб олинishi керак. Диссертацияда сутни сотиб олиш баҳосини белгиловчи мезонлар келтирилган. (2-жадвал)

2-жадвал.

**Сутнинг шартнома баҳосини унинг сифат белгиларига қараб аниқлаш тартиби**

Сифат белгилар	Меъёрий талаб	Меъёрий талабдаги шартнома баҳоси, сум	Ҳақиқатдаги даражалар	Меъёрий узгаришлар буйича қўшимча ёки чегирма, сум( +, -)	Меъёрий узгаришлар буйича ҳақиқий баҳо, сум
Тозалиги $Tmj = ((Tk * Tkf) - SB) / 10$	10.0	x	15.0 (Tk)	+1.25	x
Кислоталиги $Kmj = (SB - (Kk * Kkf)) * 0.5$	21.0	x	19.0 (Kk)	+1.19	x
Редуктазлиги $Rmj = (SB - (Rk - Rkf)) / 10$	90.0	x	60.0 (Rk)	+0.82	x
Зичлиги $Zmj = ((Zk * Zkf) - SB) / 10$	30.0	x	34.4 (Zk)	+0.32	x
Ёғлилиги $Ymj = (Yd * Yk) * SB$	0.036	x	0.04 (Yd)	+2.78	x
1 л. Сут баҳоси		25 (SB)		+6.36	31.36

f-солиштириш коэффициенти.

Ушбу услуларга асосан сутни баҳосига қўшимча устамалар ва чегирмалар қўлланади. Бунда аввало ҳар бир курсаткич буйича солиштириш коэффициенти аниқланади, яъни шартнома баҳосининг меъёрдаги курсаткичга нисбати орқали аниқланиб, формулага қўйилади ва ҳар бир хужалик буйича алоҳида шартнома баҳосидан чегирма ёки унга қўшимча белгиланди. Бу уз навбатида қайта ишлашдаги маҳсулотларнинг сифатини оширишга имкон беради. Маҳсулот сифатини ошириш ва нобудгарчиликларнинг бартараф қилиниши қайта ишловчи корхоналар оладиган фойда миқдорини кўпайтиришни таъминлайди.

Тадқиқотда ишлаб чиқариш билан бирга сутни қайта ишлаш корхоналарида харажатлар таркиби, уларнинг ҳисобини тақомиллаштиришга ҳам эътиборни қаратган. Диссертацияда сутни қайта

ишлаш билан боғлиқ харажатларнинг калькуляция моддаларни қуйидагича гуруҳланган: тўғри материал харажатлар; қайтариладиган чиқитлар; ярим тайёр маҳсулотлар, транспорт тайёрлов харажатлари; тўғри меҳнат харажатлари; ижтимоий сўғурта харажатлари; ишлаб чиқариш билан боғлиқ булган асосий воситаларнинг амортизацияси; номоддий активларнинг амортизацияси; умумишлаб чиқариш (цех) харажатлари; брак туфайли маҳсулотларнинг йўқотилиши ва бошқа ишлаб чиқариш харажатлари. Ушбу харажатлар ҳисобини такомиллаштириш бўйича таклифлар берилган.

Ишлаб чиқариш харажатларининг самарадорлиги, уларни доимий назорат қилиш орқали таъминланади. Бозор шароитида мулк эгалари ишлаб чиқариш жараёнини назорат ва аудит қилиш орқали ишлаб чиқариладиган маҳсулотларни таннархини тўғри аниқлаб бозордаги товарлар сегментини ва рақобатдошлигини сақлайди. Шу билан бир қаторда давлатнинг монетар сиёсатига тула мослиги, таннархни тула шакллантириш ва уни пасайтириш имкониятлари яратилди.

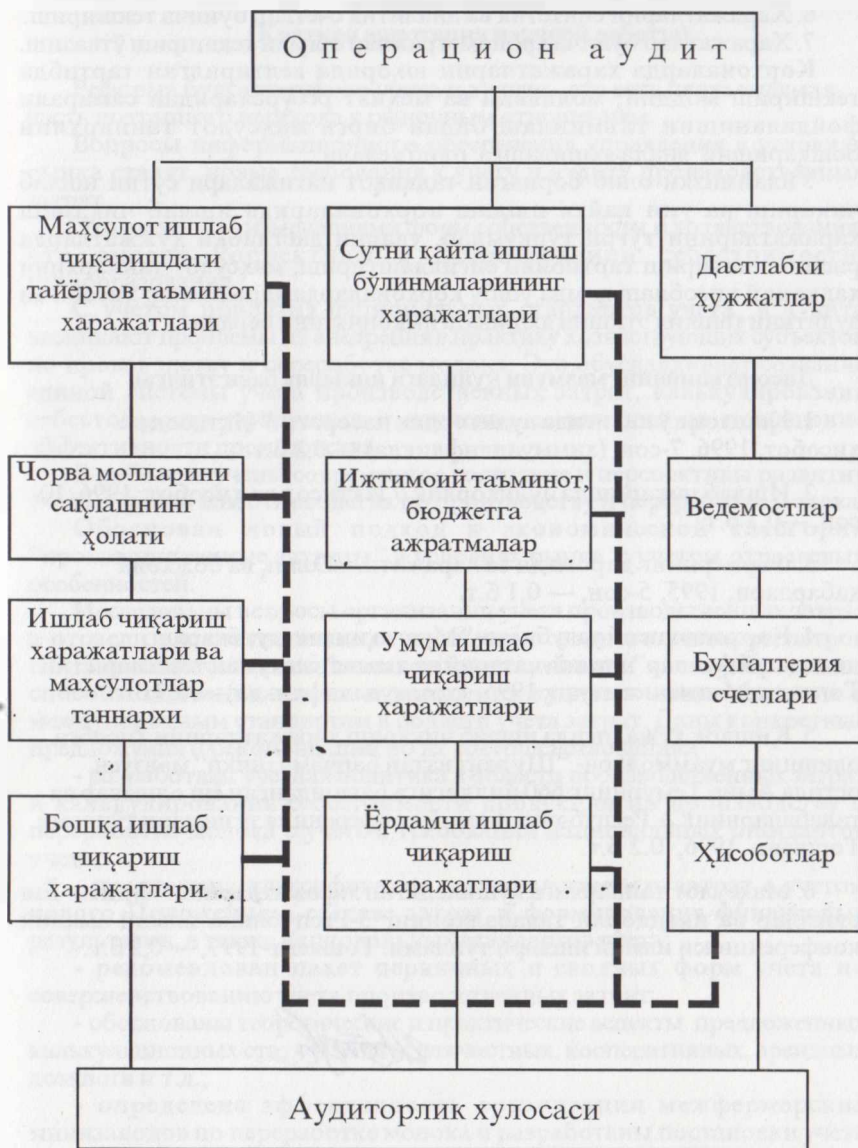
Чорвачилик соҳасидаги харажатларни ҳисобга олиш ва аудитни ўтказиш назоратнинг умумий тамойилларига мос бўлиши керак. Бунда тармоқ фаолиятининг хусусиятлари, технологик жараёнларининг мураккаблиги ва албатта бошқариш тизимининг кулами инobatга олиниш зарур.

Аудиторлик назорати воситасида ишлаб чиқариш харажатлари ва маҳсулот таннархи қабул қилинган ҳаракатдаги меъёрий, ҳуқуқий ҳужжатларга ва йуриқномаларга мослиги текширилади. Тадқиқот натижалари шуни курсатадики, чорвачилик соҳасида фермер ва деҳқон ҳужалиги харажатлари ва молиявий натижалари аудиторлик назоратидан ўтказилмайди. Бунинг асосий сабаби меъёрий ҳужжатларда ва махсус адабиётларда ушбу соҳада аудитни ташкил қилиниши, унинг услублари етарли ёртилмаган. Тадқиқотчи томонидан ушбу муаммонинг ижобий ҳал қилиш учун бир қанча тавсиялар ишлаб чиқилган. Диссертацияда ишлаб чиқариш харажатларининг аудит объектлари, уларни текшириш усуллари тавсия қилинган.

Тадқиқот натижасида харажатлар аудити, унинг тадбиқ қилиниши бошқичларини ифода этувчи таклифлар берилган. Аудит жараёни (2-чизма) иқтисодий таҳлил орқали амалга оширилиши ва ресурсларга таъсир этувчи ҳар бир омилни текшириш лозимлиги таъкидланган.

Харажатларни аудит қилишда қуйидаги кетма-кетликка амал қилиш тавсия қилинади:

1. Дастлабки ҳужжатлар, ҳисоб регистрлари ва ҳисоботларнинг расмийлигини текшируви.
2. Дастлабки ҳужжатлар, ҳисоб регистрлари ва ҳисоботларни тақдослаш орқали текшириш.
3. Харажатларни мантиқий текшириш.
4. Харажатларни корхонанинг иқтисодий курсаткичлари бўйича текшириш.



2-чизма. Харажатлар аудитининг объектлари ва кетма-кетлиги

5. Харажатларни меъёрий текшириш.

6. Харажатларни синтетик ва аналитик сётлар буйича текшириш.

7. Харажатлар буйича хронометражлар орқали текшириш утказиш.

Корхоналарда харажатларни юқорида келтирилган тартибда текшириш моддий, молиявий ва меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланишни таъминлаш билан бирга маҳсулот таннархини бошқаришни янада яхшилашга олиб келади.

Уйлаймизки олиб борилган тадқиқот натижалари сутни ишлаб чиқариш ва уни қайта ишлаш корхоналарида ишлаб чиқариш харажатларини туғри туркумлаб, уларни дастлабки ҳужжатларда расмийлаштириш тартибини энгиллаштириш, маҳсулот таннархини ҳаққонвий ҳисоблаш ҳамда ушбу корхоналарда харажатлар ҳисоби ва аудитини ташкил этишни яхшилаш имкониятини беради.

Диссертациянинг мазмуни қуйидаги ишларда баён этилган

1. Қишлоқ ҳужалигида аудиторлик назорати // Иқтисод ва ҳисобот, 1996, 7-сон, (ҳаммуаллифликда) — 0,3 б.т.

2. Ишлаб чиқаришда аудиторлик // Иқтисод ва ҳисобот, 1996, 10-сон, — 0,3 б.т.

3. Фермернинг даромади ва харажати. // Солиқ ва божхона хабарлари, 1995, 5-сон, — 0,1 б.т.

4. Корхона ҳисоб услубиёти-“Мустақиллик, дунёқараш, ижтимоий фанлар” илмий-назарий ва амалий анжуман тезислари. Тошкент Молия институти, 1995, (ҳаммуаллифликда) — 0,3 б.т.

5. Қишлоқ ҳужалигида ишлаб чиқариш харажатларини ҳисобга олишнинг муаммолари- “Шу азиз ватан барчамизники” мавзуси остида Амир Темурунинг 660 йиллигига бағишланган ёш олимлар ва талабаларнинг 2- Республика илмий конференция тезислари тўплами. Тошкент- 1996, 0,2 б.т.

6. Маҳсулот таннархига қушиладиган харажатларнинг аудити- Ёш олимлар ва иқтисодли талабаларнинг 3-Республика илмий-амалий конференцияси илмий ишлари тўплами. Тошкент-1997, — 0,2 б.т.

*Шоша*

**Учет производственных затрат и проблемы внедрения аудита в  
условиях рынка  
(Краткая аннотация научной работы)**

Реформа бухгалтерского учета и аудита - это есть неотъемлемая часть поэтапного перехода к рыночным отношениям.

Вопросы информационного обеспечения управления в условиях рынка ставят новые требования к учету и аудиту производственных затрат.

Это вызвано с изменениями форм собственности и хозяйствования, что вносит коррективы в формировании себестоимости, ценообразования.

С учетом принятия национальных стандартов учета и аудита возникают проблемы их внедрения в практику хозяйствующих субъектов по производству и переработке молока. Это обуславливает создание единой системы учета производственных затрат, калькулирования себестоимости продукции и изучение ее влияния на повышение эффективности производства.

В работе изучены современное состояние и перспективы развития учета отрасли животноводства по производству и переработке молока.

Обоснован новый подход к экономической категории "производственные затраты" в условиях рынка с учетом отраслевых особенностей.

Исследованы вопросы организации учета производственных затрат в отрасли т.е. соответствие первичного и сводного учета, регистров синтетического и аналитического учета, методы калькулирования, способы списания затрат и внедрения аудита к национальным и международным стандартам в области учета затрат. Даны конкретные предложения и рекомендации по их совершенствованию:

- разработана учетная политика в области производственных затрат и калькулирования себестоимости продукции по производству и переработке молока с учетом требований национальных стандартов учета;

- предложена классификация производственных затрат с учетом нового Положения о составе затрат и формирования финансовых результатов, а также национальных стандартов учета;

- рекомендован пакет первичных и сводных форм учета по совершенствованию учета производственных затрат;

- обоснованы теоретические и практические аспекты предложенных калькуляционных статей затрат для частных, кооперативных, арендных хозяйств и т.д.;

- определена эффективность организации межфермерских минизаводов по переработке молока и разработаны постановки учета производственных затрат и аудита;

- упорядочена новая методика исчисления себестоимости молока в производственных единицах. Даны предложения по выбору методов калькулирования себестоимости молока на перерабатывающих

предприятиях путем сопоставления зарубежных и отечественных методов исчисления себестоимости продукции;

- рассмотрены проблемы учета и анализа качества молока и факторы, влияющие на его повышение, а также предложены вопросы стимулирования хозяйств отрасли за надлежащее качество продукции;

- в целях совершенствования аналитического и синтетического учета рекомендовано открыть аналитические счета к счету "Основное производство" с учетом особенностей отраслей по производству и переработке молока;

- определены пути решения некоторых, выявленных недостатков в организации нового вида контроля, т.е. аудит производственных затрат в предприятиях по производству и переработке молока;

- разработаны и усовершенствованы методы проведения аудита издержек производства, также внедрение их в практику с учетом отраслевых особенностей производства и переработке молока.

Результаты проведенных исследований, приняты к внедрению. Рекомендации, сформулированные в работе, имеют не только теоритические, но и практические значения внедрение их в практику способствует снижению затрат, улучшению учета и контроля деятельности предприятий по производству и переработке молока.

## **The registration of manufacturing costs and problems of an intrusion of audit in conditions of the market** **( Brief summary of scientific activity)**

The reform of book keeping and audit is an integral part of the economic reform in the transitional period.

Problems of a supply with information of control in conditions of the market puts the new requirements to the registration and audit of manufacturing costs. It is called with changes of patterns of ownership and managing, that introduces the correctives in formation of the cost price, pricing in conditions of multistructural economy.

In view of acceptance of the national standards for registration and audit there are some problems in the acceptance for practice for managing subjects on production and processing of milk. It causes creations of a unified system of the registration of manufacturing costs, calculation of the cost price of commodity and its influencing on increase of a management efficiency.

In the work the present stage and prospects for the development of the registration in branch of animal industries on production and processing of milk are studied. The new approach to an economical category "manufacturing costs" in conditions of the market is justified in view of branch features.

The problems of organization of the registration of manufacturing costs in the branch i.e. conformity of the primary and summary registration, registers of the synthetic and analytical registration, methods of calculation, ways of discarding of costs and intrusion of audit to the national and international standards in area the registration of costs are investigated. The specific proposals and guidelines on their perfecting are given:

- The registration policy is designed in the field of manufacturing costs and calculation of the cost price of commodity on production and processing of milk in view of the requirements of the national standards of the book keeping;

- The classification of manufacturing costs is offered in view of new rule about a structure of costs and formation of financial outcomes and also national standards of the registration;

- The idealized and practical aspects are justified by the offered calculation article of costs for private, cooperative, rent economy etc;

- The package of the primary and summary forms of the registration on perfecting the registration of manufacturing costs is advised;

- The efficiency of organization of interfarmer mini-plants on processing of milk and statement of the registration of costs, audit is justified;

- The new technique of numeration of the cost price of milk in producing units is ordered. The proposals for choosing the methods of calculating of the cost price of milk on refining firms by confrontation of foreign and domestic methods of numeration of the cost price of commodity are also given;

- The problems of the registration both analysis of quality of milk and factors

influential on its increase are reviewed, and the methods of urging of economy of branch for proper qualities of commodity are also offered;

- With the purposes of perfecting the analytical and synthetic registration it is recommended to open the analytical accounts to the account "the Main production" in view of features of production and processing of milk;

- The sequence of realization of audit (stages of audit), are advised the sources of audit, methods and acceptances, ways of checking of branches for animal industries are updated.

- The weaknesses in organization of a new kind of control in the branch of audit are revealed and the ways of solutions are determined.

- The methods of audit and production cost are improved, the offers on their introduction into practice in accordance with the branch features are developed.

\* The outcomes of the scientific research have the theoretical and practical values. The introduction of the offers and recommendations of the thesis will reduce in reduction of the costs, improving of the record-keeping and monitoring of the enterprises specialized on production and processing of milk.